

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

Sürdürülebilir Katı Atık Yönetim Örneği Olarak Brezilya ve Kâğıt Toplayıcıları Kooperatifleri

Brazil as an Example of Sustainable Waste Management and Paper Collectors Cooperatives

Emre METE^{a, *}

^a Doktora Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5921-0569

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 23. 02. 2022

Revizyon: 15.04.2022

Kabul: 24.04.2022

Anahtar Kelimeler: Katı Atık, Atık Yönetimi, Sürdürülebilirlik, Atık Toplayıcıları, Brezilya

ÖZET

Bugünün toplumunda artan ve çeşitlenen tüketim kültürü, büyük çöp yığınlarının oluşmasına neden olmaktadır. Oluşan çöp yığınları toplumu hem çevresel hem de ekonomik olarak etkilemektedir. Aynı zamanda çöpler ya da benzeri atıklar insan sağlığını ve toplumsal yaşamı kötü etkilemektedir. Bu atıklar türlerine göre değişiklik gösterir. Bu atıklar evsel atık, sanayi atıkları ve tarım atıklarıdır. Uzun vadede tüketim kalıplarının değiştirilmesi, daha az tüketmek ya da geri dönüşüm ile bu sorun bir çözüme ulaşabileceği düşünülmektedir. Bu uzun vadeli uygulamalar hem merkezi hem de yerel yönetimin kararlı politikaları ve sıkı denetimleri ile mümkün olabilir. Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir katı atık yönetimi bu çözümü amaçlamaktadır. Ancak sürdürülebilir atık yönetimi toplumun bütün kesimlerinin iştiraki ile gerçekleşmelidir. Bu çalışmada da amaç, sürdürülebilir katı atık yönetimi için toplumsal olarak neler yapılabileceğini göstermektir. Bu amaçla Türkiye’de sermaye temelli görülen çöp sorunu, katı atık toplayıcıları üzerinden anlatılacaktır. Son bölümde ise alternatif bir yol olarak Brezilya’daki katı atık kooperatifleri örneği ele alınacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 23. 02. 2022

Revised: 15.04.2022

Accepted: 24.04.2022

Keywords: Solid Waste, Waste Management, Sustainability, Waste Collectors, Brazil

ABSTRACT

The increasing and diversifying consumption culture in today's society causes large garbage heaps. The resulting garbage piles affect society both environmentally and economically. At the same time, garbage or similar wastes affect human health and social life badly. These wastes vary depending on their types. These wastes are domestic waste, industrial waste and agricultural waste. It is thought that this problem can be solved in the long term by changing consumption patterns, consuming less, or recycling. These long-term implementations can only be possible with the determined policies and strict controls of both central and local governments. Sustainable development and sustainable solid waste management aim at this solution. However, sustainable waste management should be realized with the participation of all segments of society. This study aims to show what can be done socially for sustainable solid waste management. For this purpose, the garbage problem, which is seen as capital-based in Turkey, will be explained through solid waste collectors. In the last part, the example of solid waste cooperatives in Brazil will be examined as an alternative way.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: emremete76@gmail.com

Atif: Mete, E. (2022). Sürdürülebilir Katı Atık Yönetim Örneği Olarak Brezilya ve Kâğıt Toplayıcıları Kooperatifleri, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 125-132.

1. Giriş

Türkiye’de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin son olarak 2020 yılında hazırladığı raporda imalat sanayi işyerleri, maden işletmeleri, termik santralleri vb. kuruluşlar ve hane halklarında, 30,9 milyonu tehlikeli olmak üzere 104,8 milyon ton atık üretilmiştir. Bu rakam 2018 verilerine göre yüzde 10,5’luk bir artışa tekabül etmektedir (TÜİK, 2021). OECD ülkeleri arasında ise ABD, Yeni Zelanda ve Danimarka kişi başına en fazla kentsel atık üreten ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Türkiye bu ülkeler arasında 24. sırada yer almaktadır. Rapora göre daha zengin ülkeler Dünyadaki atığın %34’ünü üretirken, bu ülkeler Dünya nüfusunun yalnızca %16’sını oluşturmaktadır (Statista, 2019). Dünya Bankası rakamlarına göre bu artışın aynı şekilde seyretmesi halinde 2050 yılına gelindiğinde Dünya nüfusu iki katından fazla artarken, çöp üretim miktarının da buna müteakip bugünden en az %70 daha fazla olması ön görülmektedir (WorldBank, 2018).

Yukarıdaki rakamlar çöpün hem günümüzde hem de gelecekte ne kadar önemli bir sorun olduğunu bizlere anlatmaktadır. Sanayileşme ile üretimin artması, nüfusun hızlı yükselmesi, artan üretim yanında tüketim kalıplarının değişmesi yaşadığımız gezegeninin çöp yığınlarıyla dolmasına neden olmaktadır. Ayrıca sanayisi olmayan ve üretimi fazla olmayan pek çok üçüncü dünya ülkeleri de bu sürece katkıda bulunmaktadır. Dahası yukarıdaki istatistiklerde de yer alan katı atıklar, genellikle düzensiz toplama yöntemleri ile şehre uzak vadiler, kurumuş nehir yataklarında vahşi biçimde depolanmakta, denizlere ve göllere boşaltılmaktadır. Bu durum hem çevrenin kirletilmesine hem de doğal kaynakların yok olmasına neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzluğun giderilmesi ve daha işlevsel kaynak kullanımı için katı atık yönetiminin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Katı atık yönetimi çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan en iyi olanı ortaya koymayı amaçlayan bir sistem sunar ve bu işleyiş beraberinde insan sağlığını ve güvenliğini de önceleyen bir anlayışa haiz olmayı gerektirir. Ve en nihayetinde katı atık yönetimi açısından sürdürülebilir bir sistemin ortaya çıkışına ve

ülke açısından da sürdürülebilir kalkınma açısından katı atık yönetimini bizlere sunar.

2. Sürdürülebilir Katı Atık Yönetimi

Sürdürülebilir katı atık yönetiminde üç etken vardır. Bu etkenler çevrenin kirletilmemesi, ekonomik bakımdan da daha makul fiyatlandırılmış bir sistem kurulması, son olarak da sosyal yönden toplumun kabulünün alınabildiği, etkileşime geçebildiği ve de eğitebildiği bir sistem kurulmasıdır (Bilgili, 2020: 93-94). Özellikle Neoliberal ekonomi politikaların benimsendiği günümüzde bu üç etkenin uygulanmasını zaruri kılmıştır. Ülkemizde de yine benzer biçimde katı atık yönetiminin bir çöp sorunu olmaktan ziyade sürdürülebilir bir sistemin parçası olarak görülmeye başlaması neoliberal politikaların benimsenmeye başladığı 1980’li yıllara denk gelmektedir. Bu yıllara değin temizlik hizmeti ve çöpün bertaraf edilmesi yerel yönetimlerce sürdürülen bir kamu hizmeti olarak görülmüştür. Yine 1980’li yıllardan itibaren Türkiye, Batılı ülkelerin katı atık teknolojileri ve bu konudaki stratejilerini kendi sistemine entegre etmeye başlamıştır. Bu süreç ilk aşamada BM yoluyla uluslararası anlaşmalar; ikinci olarak da liberalizasyon, özelleştirme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Burada amaç devletin küçülmesi ve çöp sorunu olarak kamu hizmetinin bir parçası olarak yürütülen atık yönetiminin yerli/yabancı özel sektöre ya da sermaye gruplarına devredilmesidir (Atlı, 2001: 63-64). Böylece dönemin neoliberal politikaları yalnızca sorun olarak görülen çöpü bir “ürün” olarak görmüş ve çöp bir meta halini almıştır. Bu noktada çöpü bir “ürün” olarak gören bir işgücü olan “katı atık toplayıcıları” önem kazanmıştır. Neoliberal politikaların palazlanması ile birlikte bu enformel sistemde çalışan işçilerin de sayısı da katlanarak artmıştır (Demircan, 2016: 54).

Topluma nüfuz eden bu enformel sistemde kayıtsız toplayıcılar üzerinden işleyen metalaşma düzeni, AB uyum süreciyle birlikte yeni bir yapısal değişim ve hukuki temele oturmuştur. Bu değişikliklerle yeni düzen ve uyumda sermayenin yatırımının önünü açan bir denklem ortaya çıkarmıştır. Bu durumda artık katı atık toplayıcıları üzerinden değil, sermayenin merkeze alındığı görülebilir. Bu durumun somut örneği olarak

özellikle son dönemde katı atık toplayıcılarının haksız kazanç sağladıkları gerekçesiyle depolara yapılan baskınlar verilebilir. Böylece artık atık toplayıcılarının hükümet nezdinde artık “gönüllü çevrecilerden” “şehir eşkıyalarına” dönüştüğünü de görebiliriz (BBC, 2021a).

Sürdürülebilir bir atık yönetimi elbette daha az tüketimin olduğu, kaynakların daha rasyonel kullanıldığı ve gereksiz çöpe neden olan tüketim kalıplarının değiştiği bir sistemi amaçlar. Bütün bu unsurlar uzun dönemli bir planın parçasını oluşturmaktadır. Ancak güçlü bir sürdürülebilir katı atık politikası için ülke şartları da oldukça önemlidir. Türkiye gibi plastik ve kağıt tüketiminin fazla olduğu ve de ayrışma sistemlerinin vahşi depolama üzerinde işlediği bir ülkede, güçlü sürdürülebilir bir katı atık politikası için atık toplayıcılarını da sisteme entegre edildiği bir sistem daha işlevsel hale gelebilir. Sürdürülebilirlik tartışmalarında devlet düzenleyici ve denetleyici bir rodedir. Devlet ve kamu kurumları bu noktada öncül olması da büyük bir gerekliliktir. Ancak sürdürülebilirliğin sosyal ve toplumsal yönüne de değinilmesi gerekir. Başından beri ileri sürdüğümüz entegrasyon ancak toplumsal yönüyle de ele aldığımız sürece “sürdürülebilir”dir.

Türkiye atık yönetiminin toplumsal yönünü de geçimini çöpten kazanan atık toplatıcıları üzerinden yürümeli ve atık bu noktada sermaye-kamu ilişkisinde bir metalaşma örneği olarak ele alınması gereken bir süreç olarak görülmelidir. Sürdürülebilir çevre ve Sürdürülebilir kalkınma örneği olarak atık yönetimi şüphesiz çok önemlidir. Ancak Türkiye şartlarında katı atık toplayıcıları üzerinden emeklerinin karşılığını aldığı hem de çevresel bilincin toplumun tüm katmanlarına yayılabildiği bir sistem de söz konusudur. Çalışma bu durumu ortaya koymaya çalışacaktır. Ancak katı atık toplayıcılarının durumuna odaklanmadan önce çöpün nasıl bir metaya dönüştüğünü, sonrasında da bu durumun Türkiye ve AB mevzuatlarındaki dönüşümle ilişkisine odaklanılması gerekmektedir.

3. Atıktan Çöpe: Bir Meta olarak Çöp

Meta kavramı kısaca insan ihtiyaçlarını gideren nesne olarak tanımlanabilir. Bu noktada meta dışsal bir nesnedir. Metalaşma kavramı ise piyasada mübadele edebilmek ve

kâr elde edebilmek için kullanılmasıdır. Bu noktada “kullanım değerlerinin mübadele değerlerine dönüşmesine işaret eder ve üretim ilişkilerinde bir değişim olduğunu” gösterir (Marshall, 2005: 498). Verili bir ürünü meta olarak görüldüğü metanın da bir sermaye ürünü olarak nitelendirildiği; ikili nitelik olarak önce kapitalist sistemde üretim araçlarının kendi değerlerini genişlettikleri, ikinci olarak da üretim araçlarını yeniden dönüştürdükleri bir sisteme de kapı aralar (Yılmaz, 2013: 35).

Mal ya da hizmetlerin her biri zamanla metalaşma potansiyeli gösterir. Bunun önünde hiçbir engel yoktur. Ancak bu durum sadece kapitalist topluma içkindir. Kapitalist sistemde toplumsal işleyiş, o dönemde ihtiyaç duyması halinde alelade bir taş parçasını bile estetik bir tasarım ile metalaşabilir. Bu ancak üretici ile tüketici arasındaki içsel ilişkiler ile ortaya çıkabilir. Buradan metanın yalnızca fiziki bir varlık olarak görülmemesi de gerekmektedir. Eğitim, sağlık ve hatta bilgi de piyasa şartlarında bir meta olarak sunulabilir. Kamusal hizmetler de bu çerçevede metalaşmaya uygundur. Kısaca piyasada halihazırda piyasalaşmadan kalabilecek bir şey bulabilmek mümkün değildir. Kapitalizm tarihi de doymak bilmez bir iştahla metalaşma eğiliminin tarihidir (Özsoy, 2011: 127-129).

Marx, sermaye birikiminin genişletilmesine aracılık edilmesinde metalaşmanın kullanıldığını ileri sürerken, üretimi ve değişimi de özgül bir ilişki olarak ele alır (Yılmaz, 2013: 35). Bu çerçevede metanın sermaye sahibi için daha ilgi çekici olması için metanın bir başkasının kullanım değerine haiz olması gerekir. Meta bu noktada paraya içkin ve ilişkiseldir. Meta, istendiği durumda arkasındaki emek sürecini gizil hale getirip kendini en ışıltılı halde sunmasını bilir. Böylece nesnelere metaya dönüştüğü bu durumda iş bölümüne ihtiyaç duyulur. Daha iyi anlaşılabilir olması için çöp örneğinden hareket edecek olursak, çöpü bir metaya dönüştürecek bir ürün olarak görüldüğünde arkasında tüketicinin ve sermayenin ikili ilişkisine dayanan bir iş bölümü doğar (Demircan, 2016: 50-51). Yani bir maddeyi insan açısından meta haline getirilmesi, o maddenin yararlı olarak görülmesi ile eş değerdir. Ancak sadece yararlılık ilkesi o ürünü tamamıyla meta haline getirmez. Maddenin meta olabilmesi için kullanım ve

değişim değerine de haiz olması gerekir (Yılmaz, 2013: 36). Yani bir pasta ustasının çocuğunun doğum günü için evinde bir pasta yapması yararlı bir eylemdir. Ancak burada pasta ustası kendi sermaye birikimine ya da maddi durumunun artmasını, zenginleşmesini sağlayamaz. Ne zaman ki pastayı pastanede belirli bir ücret karşılığında satabilirse o zaman o ürün bir meta haline gelir ve pastacıya sermaye birikimi sağlayabilir.

Yani buradaki yaşamsal nitelikte yapılan ya da kişisel ihtiyaçları gidermek için yapılan faaliyetler yalnızca kullanım değerini temsil ederken; aynı ürünü bir ticari faaliyete dönüştürülmesi ya da o ürünü bir ticari mekan olan berberde, restoranda verilmesi o ürünün değişim değerini sağlar. Değişim değerini sağlayan yukarıdaki örnekteki gibi yararlı emektir. Yararlı eylem neticesinde ürünün kullanım değerlerini sağlayan maddi unsurlarından da soyutlanması demektir. Soyutlanma sonrasında emek türlerinin de bir önemi kalmaz ve emek “soyut emeğe” indirgenmiş olur (Yılmaz, 2013: 36-37). Yararlılık, kullanım değeri ve değişim değeri metalaşma sürecini gözler önüne serer. Peki toplumda zenginlik sağlayıcısı araç setleri ne kadar geniştir? Dünyada kapitalist üretim biçimi muazzam yığınlar halinde artışa da neden olmaktadır. Ne kadar üretirsen bir o kadar da atığın olur. Farklı bir çalışma konusu olsa da insanların tüketim kalıpları da bu atıklara neden olmaktadır. Ancak bu yığınlar, yani çöpler bir “meta” olarak görülebilir mi?

Demircan’a göre en başından itibaren çöpler de tıpkı doğal kaynaklar gibi potansiyel kullanım değerleri ile değer maddi taşıyıcısıdır. Bu maddi potansiyel bir süre sonra toplumsal alanda açığa çıkmayı beklese de emeğin dokunuşu ile kullanım değeri haline getirilir. Yani bir hammadde olarak en başında atıl görülen çöp, potansiyeli olan bir kullanım değerine emeğin dokunuşu ile sahip olur (Demircan, 2016: 52). Emeğin soyutlanmasına değinmemizin gerekliliği bu nedenledir. Daha geniş bir perspektifte konu daha anlamlı hale gelebilir:

Temel tüketim ihtiyaçlarını çöplerden karşılamak zorunda kalan insanlardan tutun da, çöplerde sanat eserleri yaratmak için materyal arayanlara kadar her birey bir kullanım değerinin peşindedir. Sanatçı kullanım değeri atfettiği çöpe kendi emeğini

katarak yeni bir kullanım değeri yaratabilir ve böylelikle çöpün değerini artırabilir. Ama mübadele alanına girmediği sürece bu değer kendini büyüten bir değer olmayacaktır. Geri dönüşüm işçisi emek gücünü harcayarak kullanım değerinin değişim değerine, yani metalara dönüşmesinde bir aracı işlevi görmekten öte bizzat bu değişimin mimarıdır (Demircan, 2016: 52).

Sermaye içinse çöp, yukarıda değindiğimiz gibi her an değişim değerine haiz olabilecek ve potansiyeli olan nesnelere. Ancak bu potansiyelin bir yatırım alanına dönüştürülmesi, eskiden bu yana ancak atık toplayıcılarının elinde verili potansiyeline kavuşması ile mümkün olmuştur. Sermaye açısından potansiyelinin yatırıma dönüştürülme süreci ise Türkiye’de 2000’ler sonrası AB Uyum Yasaları çerçevesinde mümkün olabilmektedir. Bugünlerde yaşadığımız atık toplayıcıları ile devlet arasındaki çelişkili durumunun başlangıcı da uyum politikaları ile koşut ilerler. Bu nedenden ötürü önce AB süreci ve daha sonra sürecin Türkiye’deki hukuksal mevzuattaki etkilerine odaklanmamız gerekir.

4. Katı Atık Yönetiminin Hukuksal Zemini

Türkiye’nin atık yönetimi meselesine ağırlık vermesi Türkiye’nin, Avrupa Birliği’ne (AB) giriş süreciyle yakından ilintili olmuştur. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren AB ile uyum sürecinin hızlanması ve müzakerelerin yoğunlaşması ile Türkiye pek çok alanda olduğu gibi çevre konusunda da AB mevzuatlarına uyumlu politikaları benimsemeye başlamıştır. Bu çerçevede kabul edilmeye çalışılan politikalarla atık yönetiminde amaç, atıkların yeniden kullanımını, geri dönüşüm, atıkların enerjiye çevrilmesi ve atıkların bertaraf edilmesi olmuştur (Bilgili, 2020: 1271-1272). Ancak atıkların çeşitlilik göstermesi nedeniyle yasal düzenlemeler de farklılaşmıştır. Bu nedenle öncelikle Anayasa olmak üzere Türkiye’deki yasal düzenlemelere bakılmalıdır.

4.1. Türkiye’de Atık Yönetimi Düzenlemeleri

Türkiye’de atık meselesi, Anayasanın 56. maddesindeki gibi genel bir çevre sorunu olarak görülmüştür. Ancak Anayasada genel bağlamıyla “çevre” meselesi olarak ele alınan atık meselesi, daha sonra 2872 sayılı Çevre

Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile daha geniş

anlamlarıyla sunulmuştur. Aşağıdaki tablo bu genel bakışı sunmaktadır.

Tablo 1: *Türkiye'nin Atık Yönetimi Mevzuatına Genel Bakış*

T.C. Anayasası	Normlar Hiyerarşisine göre en üst norm olan 1982 Anayasasının 56. maddesi çevre konusunda genel bir ilke ortaya koyar. Bu maddenin atık yönetimi açısından önemi ise çevre ve insan sağlığına etkisi olabilecek her türlü eylemde sorumluluğu devlet ve vatandaşa yüklemesidir.
2872 Sayılı Çevre Kanunu	Bu yasada “çevre” bütün vatandaşların ortak malıdır. Atık yönetimi açısından önemi ise “kirletme yasağı” ve “kirleten öder” ilkesine sahip olması, kirlenme ihtimali olan yerlerde tedbir alınması ve bertaraf edilmesidir. Gerçekleşen bir vaka karşısında da olayın giderlerinin kirleten tarafından karşılanacağı belirtilmiştir.
5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu	Bu kanunun 181 ve 182. maddeleri Çevre Kanunu'nda belirtilen “kirletme yasağı” ve “kirleten öder” ilkesinin cezai müeyyidelerinin nasıl olacağını ayrıntılandırılmıştır.
5393 Sayılı Belediye Kanunu	5393 sayılı Belediye Kanunu atık yönetimi konusunda madde 15 g bendinde “Kati atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak” konusu belediyelerin sorumluluğuna yüklenmiştir.
5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu	5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununun 7. maddesinin i bendi sürdürülebilir bir kalkınma çerçevesinde atıklar konusunda daha geniş yetki ve sorumluluklarla donatılmıştır.

Kaynak: *Bilgili (2020) ve Öztürk (2015)'den yararlanılarak yapılmıştır.*

4.2. AB Uyum Sürecinde Katı Atık Yönetimi

AB, çevre sorunsalı içerisinde hava ve su kalitesi, atık yönetimi, doğanın kontrolü, kimyasallar, gürültü kirliliği ve de iklim değişikliği gibi alanları kapsayan 500'den fazla yasal düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeler üye ülkeleri kapsamakta ve “önleyicilik, ihtiyat, kaynağında düzeltme, kirleten öder” gibi ilkeler temelinde ülkelerin çevre politikalarında yol gösterici olması amaçlanmaktadır (Sapmaz Veral & Yiğitbaşıoğlu, 2018: 2). Atık yönetimi AB için de Türkiye'de olduğu gibi ilk olarak bir çevre sorunu olarak ele alınmış olsa da bu konuda daha sonra pek çok düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1970 ve 1980'lere kadar gerçekleşen çevresel problemler de hep kötü yönetildiği düşünülen atık sorununa bağlanmıştır. Bu nedenle AB, 1970'li yıllardan itibaren zorunlu olarak atık konusunda tedbirlerini geliştirmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Atık Çevre Yönergesi 1975 yılında kabul edilmiş, 1978 yılında Toksik ve Tehlikeli Atık Hakkında Konsey Yönergesi, 1984 yılında da Tehlikeli Atıkların Sevkiyatı yürürlüğe girmiştir. Ancak bu üç yönerge AB içerisinde atıkların maliyetlerini yükseltmiştir. AB ülkeleri bu nedenle maliyet düşürmek amacıyla atıklarını Doğu Avrupa ülkelerine

ihraç etmiştir. Fakat burada benimsenen deyim yerindeyse “halının altına süpürme” eylemleri büyük bir toplumsal muhalefetle karşılaşmıştır. Bu nedenle 1989 yılında imzalanan Basel Sözleşmesi ile çevrenin korunması amacıyla atıkların üçüncü dünya ülkelerine atık sevkiyatı azaltılmaya çalışılmıştır. 2000'lerin başında ise Atık Yakma Yönergesi, Düzenli Depolama Yönergesi, ambalaj atıklarının azaltılmasına yönelik önlemler ve geri dönüşüm gibi alanlara yoğunlaşarak atık sorununun çözülmesi amaçlanmıştır (CPS, 2012).

Atık yönetiminde soruna yönelik en iyi çözüm bir atık yönetim hiyerarşisi oluşturulması ile gerçekleşmiştir. Atık hiyerarşisi yeniden kullanım, geri dönüşüm/geri kazanım, yakma ve son olarak da düzenli depolama olarak belirlenmiştir. AB mevzuatları da atık hiyerarşisi temelinde “kirleten öder ilkesi” ve “öncelikli atık akımlarının benimsenmesi” anlayışlarına dayanmıştır. Bu ilkeler, hem AB ülkelerinde hem de AB aday ülkelerin iç mevzuatında yer edinmiştir. Türkiye'de en önemlileri 2015 yılında çıkarılmış olan Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2019 yılında çıkarılmış Sıfır Atık Yönetmeliği ve son olarak 2021 yılında çıkarılmış olan Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği bu amaçlardan ötürü çıkarılmıştır. Türkiye'de bu konu daha çok

plastik poşetlerin ücretlendirmesi üzerinde yapılmış olsa da, atık yönetiminin AB mevzuatları çerçevesinde dönüşümüne yönelik çok önemli değişiklikler ülkemizde de hayata geçmiştir.

Ancak AB temelli bu yasal dönüşümlerin kağıt üzerinde başarılı dursa da uygulamadaki işlerliği tartışmalıdır. Burada yapılması planlanan yasal dönüşümler Türkiye’de sermaye temelli bir döngüsel ekonominin gerçekleştirilmesini amaçlayan arzuya yöneliktir. Bu noktada Türkiye’nin kendi içsel atığının kullanılıp yeniden bir ekonomik değer yaratılması istenilmiştir. Fakat gelinen noktada Türkiye, ithal çöplerin depolandığı, imha edildiği ve yeniden kazandırıldığı bir çevre ülkesine dönüşmüştür. Yani arzu duyulan politikanın tam aksi yönde ilerleme gerçekleşmiştir. Bunu istatistiklerle de teyit etmek mümkündür. Eurostat verilerine göre Türkiye AB ülkelerinden en fazla çöp alan ülkedir (DW, 2020). Artık Türkiye ithal çöp ile bir döngüsel ekonomi yolunu izlediği görülmektedir. Bu göstergeler en başından bu yana ileri sürdüğümüz zayıf sürdürülebilirliğin de sacayaklarından. Ülkede bu atık sorununu güçlü bir sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınmak isteniyorsa, kendi çöpünü toplayabilecek ve atık toplama organizasyon grupları ile koordine olarak yürütülecek bir sistem yürürlüğe konulmalıdır. Böylece hem ekonomik olarak hem de sosyal olarak güçlü sürdürülebilir bir atık yönetimi sistemine sahip olunabilir. Bu koordinasyonu sağlayabilmiş örnekleri başka coğrafyalardan bulabilmek mümkündür.

5. Başka bir Alternatif Mümkün: Brezilya ve Atık Toplayıcılığı

Çöp kentsel bir terimdir. Kentin kalabalığı ve bu kalabalığın yaptığı faaliyetler sonrasında çöp dağları oluşur. Çöple ilgili bütün faaliyetler yerel yönetime ait bir hizmet olduğu düşünülür ve bu nedenle insanlar bu kavram üzerine pek düşünmez ve de kendilerini sorumluluk sahibi görmezler. Ancak çöp meselesi olduğu ilk andan son ana kadar çok daha karmaşık ilişkiler ağının ortasındadır. Bu görünmez ilişkilerle kurulu örüntüde çöpün ekonomik bir metaya dönüşmesi de özellikle Türkiye gibi vahşi depolama, imha etme ve geri dönüştürememe temelli ülkelerde “Atık Toplayıcıları”

aracılığıyla yürütülmeye çalışılır. Toplayıcılar genel olarak kentsel yoksulluk tartışmaları içerisinde dezavantajlı gruplar olarak görülür ve bu durum onları ikincil iç gücü haline getirir (Özgen, 2001).

Atık toplayıcıları temel olarak düşük gelirli, sağlıksız ve sosyal güvenceden dışlanmış meslek grubudur. İyi bir günde ancak 60-70 lira kadar kazanabilmektedirler. Atık Toplayıcıları şehrin farklı noktalarında topladıkları atıkları çeşitli depolara, atık toplama tesislerine teslim ederek geçimlerini sağlarlar. Ancak bakanlık bu sistem yerine daha çok kayıtlandırılmış sermaye üzerinden atık meselesine yaklaşmaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ankara’da 27 atık toplama firmasına 140 bin liranın üzerinde ceza kesmiştir. Bunun üzerine firmalar da atık toplayıcılardan atıklarını almayı durdurmuştur (BBC, 2021b). Bakanlığın bu tutumu atık toplayıcılarını zor durumda bırakmıştır. Ancak atık sorunu sadece kamunun cezaları ve sert tutumları ile aşılabilmesi oldukça güçtür. Devlet elbette kayıtlandırılmamış bir rant alanına göz yummak istemez. Ancak ülke gerçekleri içerisinde güçlü sürdürülebilir bir atık yönetimi inşa edilebilir. Bu durum ancak atık toplayıcılarının sisteme entegre edildiği bir düzlemde gerçekleşebilir. Çünkü bir sistemin sürdürülebilir olması için en başında söylediğimiz gibi sistemin sosyal yönünün etkin olabilmesi gerekmektedir. Geri Dönüşüm İşçileri Derneği Başkanı Dinçer Mendillioğlu’na göre ülkede yarım milyon atık toplayıcı var. Aile üyeleri de hesaba katılınca bu sayı 2 milyona kadar çıkabilmektedir (Arslan, 2016). Bu sayı hiçbir Avrupa ülkesinde karşılaşılamayacak bir noktadadır. O halde atık toplayıcılarının da sisteme entegre edilebildiği farklı bir yapı zaruridir. Bütün süreç atık toplayıcılarının aleyhine olmaktadır. Toplumsal temsilcileri de oldukça sınırlı olan bu grubu ancak Sokak Atıkları Toplayıcıları Derneği (SATDER) ve çıkardıkları KATIK dergisi temsilcilerini sağlamaktadır.

Atık toplayıcılarının kötü vaziyetinden sorunun bütün paydaşları haberdardır. Ancak atık toplayıcılarına bir çözüm bulmak yerine, daha çok yasaklayıcı bir tutum izlenmekte ve ithalata dayanan bir atık yönetimi planlaması yapılmaktadır. Bu şekilde yapılacak bir atık yönetimi aileleri ile birlikte iki milyona yaklaşan atık

toplayıcılarının da işsiz kalmasına neden olacaktır. Hem atık toplayıcıların toplumsal olarak sorunlarının çözüldüğü, hem de devletin ekonomik olarak kazanç sağladığı çevreci uygulamalara geçilmelidir. Bu çerçevede Brezilya Türkiye için iyi bir örnek gibi duruyor. Brezilya bu sorunu birçok kooperatif ve sivil toplum kuruluşu ile çözmüştür. Bu çerçevede ilk örnek bir DOW girişimi olan Coopercaps kooperatifidir. Coopercaps, Brezilya'nın başkenti Sao Paulo'da atık sorununu çözmeye çalışırken, sosyal iyileşmeyi sağlamıştır. Bu program ile beş kişilik ailesini geçindirmeye çalışan bir anne de, bir evsiz ya da cezasını tamamlamış eski bir mahkum da hayatını idame edebilme şansına sahip olabilmektedir. Kısaca program onlara yeni bir şans sağlamıştır (NatGeo, 2017).

Yeni oluşturulan sistemle Brezilya'nın her belediyesinde çöp toplama kooperatifleri çöpleri ayırmaktan ve bunları geri dönüşüm şirketlerine satmaktan sorumlu hale gelmiştir. Faaliyetler sonucunda elde edilen kar ise çalışanlar arasında eşit bir biçimde bölünmektedir. DOW buradaki finansmanı sağlarken, kooperatiftekilere eğitim verilmesini ve ekipman tedarikini de gerçekleştirmektedir. Böylece daha da profesyonel bir etkinlik alanı doğmakta ve çalışanlar da bu atık zincirinin bir parçası olmayı benimsemektedirler. Öyle ki Coopercaps başkanı Telines Basilio kendisini artık toplayıcı olarak değil, çevre ajanı olarak gördüğünü belirtmektedir. Çalışanların da çoğu yaptığı işten gurur duymaktadır. Burada bir dögüsel ekonomi oluşmaktadır (NatGeo, 2017).

Coopercaps bu kooperatiflerden sadece birisidir. Brezilya'da bu konu üzerine yoğunlaşmış ve toplumsal yaşamın gerçeği olan atık toplayıcılarla ilişkili birçok proje yürütmüştür. Bunlardan bir diğeri de çöplerden müzik aleti yapan Boomera şirkettir. Boomera, Brezilya'da atık toplayıcılarıyla çalışmaktadır. Şirketin kurucusu Guilherme Brammer, 2011'de şehri Sao Paulo'da atıklar için yenilikçi bir çözüm önerisi ararken bu şirketi kurmuştur. Şirket ağırlıklı olarak tek kullanımlık çocuk bezleri, sigara izmaritleri ve kahve kapsülleri gibi geri dönüşümü zor atık ürünlerin değerini yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Şirket ayrıca Nestle ve Adidas gibi şirketlerle de

dögüsel ekonomi için çözüm yolları da sunmuştur (Forum, 2020).

Son olarak değinilecek bir diğeri program Ecocitizen'dir. Ecocitizen, Brezilya'nın Curitiba şehrinde 200 bin tane atık işçisini Ecocitizen adlı bir kooperatif altında kaydetmiştir. Brezilya'da tanımlı olan atık toplama işçileri bu kooperatif yoluyla eşit haklara ve hakkaniyetli ücretlere sahip olmuşlardır. Bu program yoluyla 2013 yılından günümüze geri dönüşüm oranı %15'den %70'e yükselmiştir. Normalde yerel bir hizmet olan çöp toplama faaliyetleri bu kooperatif yardımıyla "Çöp olmayan çöp" yazılı kamyonetler ile toplanmaya başlanmış ve bu yöntemin daha etkili olduğu görülmüştür. Bu programa sadece maddi olarak da bakmamak da lazım. Kooperatif ayrıca "Green Exchange" programı ile dört kiloluk atık karşılığında yerelde yetiştirilmiş bir kilo meyve ve sebze vermektedir. Kuruluş ayrıca kitap, otobüs bileti gibi şeyler de bu takasa dahil edilmiştir (Thornett, 2016).

Bu kuruluşlar bizlere istenildiği takdirde sosyal yaşama uyumlu bir atık yönetiminin uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç

Çalışma boyunca katı atık yönetiminin nasıl sürdürülebilir olabileceği üzerinden tartışma yürütülmüş, katı atık yönetimi konusunda güçlü ve zayıf sürdürülebilirlik açısından da ele alınmıştır. Bu çerçevede özellikle AB süreciyle Türkiye'de sermaye odaklı bir atık yönetiminin olduğu ileri sürülmüştür. Güçlü sürdürülebilirlik için tüm toplumun yarar sağladığı, ekonomik kalkınma olarak da daha karlı olabilecek bir yöntem izlenmelidir. Bu noktada Brezilya önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Arslan, R. (2016). *Kağıt toplayıcıları: Bundan sonra ne olacak?* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160127_atik_iscileri_arslan (Erişim Tarihi: 28.11.2021)
- Atlı, A. (2001). Genel Yapı. B. A. Güler (Dü.), *Çöp Hizmetleri Yönetimi* içinde (s. 42-66). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.

BBC. (2021a). *Atık toplayıcıları "gönüllü çevrecilerden" "şehir eşkıyalarına" nasıl dönüştü?*

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58932227> (Erişim Tarihi: 28.11.2021)

BBC. (2021b). *Kağıt toplayıcıları: Bundan sonra ne olacak?*

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160127_atik_iscileri_arслан (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

Bilgili, M. Y. (2020). Katı Atık Yönetiminde Kullanılan Bazı Kavramlar ve Açıklamaları. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(2), 88-97.

CPS. (2012). *Atık Yönetimi Hakkında AB Müktesebat Rehberi*.

https://www.mess.org.tr/media/filer_public/6b/58/6b583c70-1daa-4bc5-96b5-9c988df39db1/mess_atik_yonetimi_ab_mevzuat_rehberi.pdf (Erişim Tarihi: 28.12.2021)

Demircan, Ç. (2016). Çöpte Saklı Değer, Değere İçkin Emek: Çöpün Ekonomi Politikası. *SAV Katkı*, 2, 47-65.

DW. (2020). *AB'den en çok çöp alan ülke Türkiye*. <https://www.dw.com/tr/abden-en-%C3%A7ok-%C3%A7%C3%B6p-alan-%C3%BClke-t%C3%BCrkiye/a-53153246> (Erişim Tarihi: 25. 12.2021).

Forum, W. E. (2020). *This Brazilian company can turn your trash into musical instruments*: <https://www.weforum.org/agenda/2020/09/circular-economy-brazil-recycling-waste-boomera/> (Erişim Tarihi: 20.11.2021)

Marshall, G. (2005). Metalaşma, metalaştırma. *Sosyoloji Sözlüğü* içinde (s. 498). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

NatGeo. (2017). *Recycling for a Change: Brazil's waste pickers test a new approach to transform waste management and lives*. <https://www.nationalgeographic.com/science/article/partner-content-brazil-recycling-for-a-change#:~:text=Left%3A%20Recycling%20for%20a%20Change,selling%20it%20to%20recycling%20companies.> (Erişim Tarihi: 26.12.2021)

Özgen, H. (2001). Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları. *Bilim ve Toplum*, 89, 88-101.

Özsoy, S. (2011). Bilginin Metalaşma Süreci: "Eğitimdeki Yapısal Dönüşüm"e İlişkin Bazı Çıkarımlar, S. Korkusuz Kurt, F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt (Ed.), *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* içinde (s. 121-142). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Öztürk, İ. (2015). *Katı Atık Yönetimi ve AB Uyumlu Uygulamaları*. İstanbul: İstaç Yayınları.

Sapmaz Veral, E., & Yiğitbaşıoğlu, H. (2018). Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetimi Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri ve Döngüsel Ekonomi Modeli. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-19.

Statista. (2019). *Average Annual per Capita Municipal Waste Generated by OECD Countries*.

<https://www.statista.com/statistics/478928/leading-countries-by-per-capita-generated-municipal-waste/> (Erişim Tarihi: 25.11.2021)

Thornett, R. (2016). *How Brazil rewards 'invisible environmentalists' for cutting waste*. <https://www.greenbiz.com/article/how-brazil-rewards-invisible-environmentalists-cutting-waste> adresinden alındı

TÜİK. (2021). *Atık İstatistikleri, 2020*. İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198> (Erişim Tarihi: 21.12.2021)

WorldBank. (2018). *Open Knowledge Repository*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30317> (Erişim Tarihi: 24.11.2021)

Yılmaz, G. (2013). *Suyun Metalaşması -Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?*. İstanbul: Evrensel Yayın.